

## MAGYARORSZÁG NÉPESSÉGÉNEK MEGOSZLÁSA. \*)

## I.

Magyarország politikailag törvényhatóságokra oszlik, melyek részint megyék, részint szab. királyi, illetőleg törvényh. joggal felruházott városok. A jelenlegi politikai felosztás szerint Magyarországon van 63 megye és 25 önálló törvényhatósági joggal bíró város. Fiume város, a kerületében levő 3 községgel, a magyar szent koronának egy külön testét képezi. Mig Horvát-Szlavonországot 8 polgári megye, 6 volt határőrvidéki kerület s az előbbinél 12, az utóbbinál 8 önálló város alkotja.

A megyék területnagyságra nagyon eltérnek egymástól s noha az újabb keresztülvitt kikerekítések és egyesítések a történeti

---

\*) Jelen tanulmány mutatóványt képez egy nagyszabású statisztikai kézikönyvből, mely „*Magyarország statisztikája*“ czim alatt három kötetben az Athenaeum részvénytársulatnál közelebb fog megjelenni. A művet több elismert szakférfi közreműködésével dr. *Lány Lajos*, a statisztika tanára a budapesti egyetemen, állította össze. A két legutóbbi népszámlálás adatainak s más kutforrások felhasználása mellett a mű irói figyelemmel voltak a külföldi államok statisztikájára is, s így a mű nemcsak hazánk jelen állapotáról ad teljes tájékozást, de az összehasonlítás következtében valóságos „Standardwork“, melyet államférfi s nemzetgazda nem nélkülözhet. Graphikai térképek s táblázatok nagy számmal fordulnak elő benne. A mű első kötete tárgyalja az állandó s mozgó népesség különböző viszonyait; a második kötet a közgazdasági, a harmadik a kultur-statisztika fejezeteit foglalja magában, s végül függelék gyanánt az állami pénzügyről stb. lesz szó. A jelen — tárgyánál fogva is önálló — fejezetet dr. *Jekelfalussy József*, miniszteri titkár írta, kinek egyáltalán nagy része van e mű létesítésében; a fejezet az első kötet bevezető részei közé tartozik s itt némi kihagyásokkal változatlanul közöljük. Magáról a jelentékeny műről megjelenése után részletesen fogunk szólni.

Szerk.

fejlődés visszás alakulatait részben kiegyenlítették, megszüntették, még jelenleg is roppant eltérést látunk, például, hogy csak a két végletet említsük, míg Pest-Pilis-Solt-Kis-Kunmegye 12,604.<sup>89</sup> □ kilométer térnagyságával a szoros értelemben vett Magyarország területének 4.51<sup>0</sup>/<sub>0</sub>-át foglalja el, Esztergom megye 1,123.<sup>30</sup> □ kilométer nagyságával annak csak 0.40<sup>0</sup>/<sub>0</sub>-át képezi.

A községek számát összehasonlítva a területtel, azt látjuk, hogy míg Magyarországon csak minden 21.<sup>80</sup> □ kilométerre esik egy község, Horvát-Szlavonországban hasonló, sőt csekélyebb nép-sűrűség mellett minden 9.<sup>35</sup> □ kilométerre.

Ausztriában már 10.<sup>93</sup> □ kilométerre esik egy község, sőt minden 5.<sup>95</sup> □ kilométerre egy helység. Németországba pedig átlagosan 6.<sup>75</sup> □ kilométer jut egy-egy község határára.

Ausztriában, de kivált Németországban sokkal nagyobb lévén a nép sűrűsége, mint minálunk, a dolog természete szerint a községeknek is sokkal tömörebben kell egymás mellé sorakozniok s tudván azt, hogy a községi élet erőteljes kifejlésére a községek bizonyos fokú nagysága, népessége szükséges, *országos átlagunk* abnormis viszonyt nem mutat, sőt Horvát-Szlavonország törpe helységeivel szemben előnyösnek tűnik fel. Azonban ha Magyarországnak egyes részeit, vagy éppen megyéit vesszük külön-külön s látjuk a roppant eltéréseket, *a lakhelyek eloszlását egészségesnek s közgazdasági viszonyainkra nézve kedvezőnek korántsem mondhatjuk.*

A következő kimutatás megyénként tünteti fel a lakhelyek azon arányát, melyben azok a területhez állanak és pedig oly országrészek szerint csoportosítva, mint azt először jeles tudósunk, Keleti használja:

Folyó szám	Országrész és megye	Egy községre esik átlagosan □ kilométer	Folyó szám	Országrész és megye	Egy községre esik átlagosan □ kilométer
<b>I. Magyarország.</b>					
<i>a) Duna balpartja:</i>			<i>b) Duna jobbpartja:</i>		
1	Árva megye . . . . .	20.98	1	Baranyamegye . . . . .	14.37
2	Bars megye . . . . .	12.78	2	Fejérmegye . . . . .	40.35
3	Esztergom megye . . . . .	21.19	3	Győrmegye . . . . .	14.69
4	Hont megye . . . . .	14.17	4	Komárom megye . . . . .	31.32
5	Liptó megye . . . . .	16.97	5	Moson megye . . . . .	36.69
6	Nógrád megye . . . . .	15.84	6	Somogy megye . . . . .	21.20
7	Nyitra megye . . . . .	12.67	7	Sopron megye . . . . .	13.95
8	Pozsony megye . . . . .	14.13	8	Tolna megye . . . . .	30.11
9	Trencsén megye . . . . .	11.35	9	Vas megye . . . . .	7.95
10	Turóc megye . . . . .	12.11	10	Veszprém megye . . . . .	21.81
11	Zélyom megye . . . . .	17.85	11	Zala megye . . . . .	8.74
	Összesen : . . . . .	14.22		Összesen : . . . . .	15.62

Folyó szám	Ország rész és megye	Egy községre esik átlagosan □ kilométer	Folyó szám	Ország rész és megye	Egy községre esik átlagosan □ kilométer
<i>c) Duna-Tisza köze:</i>			<i>f) Tisza-Maros szöge:</i>		
1	Bács-Bodrogmegye . . .	86·56	1	Aradmegye . . . . .	29·69
2	Hevesmegye . . . . .	32·77	2	Csanádmegye . . . . .	53·94
3	Jász-N.-K.-Szolnokm. . .	109·67	3	Kr.-Szörénymegye . . .	27·31
4	Pest-P.-Solt-K.-Kunm. . .	59·46	4	Temesmegye . . . . .	32·29
5	Csongrádmegye . . . . .	162·55	5	Torontálmegye . . . . .	41·65
	Összesen : . . . . .	68·96		Összesen : . . . . .	32·71
<i>d) Tisza jobbpartja:</i>			<i>g) Erdély:</i>		
1	Abauj-Tornamégye . . .	12·38	1	Alsó-Fehérmegye . . . .	19·76
2	Beregmegye . . . . .	13·54	2	Besztercze-Naszódm. . .	40·96
3	Borsodmegye . . . . .	19·49	3	Brassómegye . . . . .	74·83
4	Gömörmegye . . . . .	15·21	4	Csikmegye . . . . .	69·13
5	Sárosmegye . . . . .	10·06	5	Fogarasmegye . . . . .	20·84
6	Szepesmegye . . . . .	29·79	6	Háromszékmegye . . . .	31·20
7	Ungmegye . . . . .	14·47	7	Hunyadmegye . . . . .	15·97
8	Zemplénmegye . . . . .	13·92	8	Kolozsmegye . . . . .	21·73
	Összesen : . . . . .	14·58	9	Kis-Küküllőmegye . . . .	13·95
<i>e) Tisza balpartja:</i>			10	Maros-Tordamégye . . .	20·59
1	Békésmegye . . . . .	122·69	11	Nagy-Küküllőmegye . . .	24·93
2	Biharmegye . . . . .	22·15	12	Szebenmegye . . . . .	37·65
3	Hajdumegye . . . . .	159·68	13	Szolnok-Dobokam. . . .	16·09
4	Máramarosmegye . . . . .	64·72	14	Torda-Aranyosmegye . .	28·73
5	Szabolcsmegye . . . . .	35·89	15	Udvarhelymegye . . . . .	24·77
6	Szatmármegye . . . . .	21·21		Összesen : . . . . .	23·38
7	Szilágymegye . . . . .	15·04		Főösszeg : . . . . .	21·80
8	Ugocsamegye . . . . .	15·15			
	Összesen : . . . . .	30·41			

Már a főcsoportok is éles különbségeket tüntetnek fel. Látjuk ugyanis, hogy míg a Dunabalparti területen minden 14.22 □ kilométerre esik egy község, a Tisza jobbpartin 14.58-ra, a Duna jobbpartin 15.62-re s az erdélyi részekben 23.38-ra, mi mind egész normális viszonyról tanuskodik, addig a Tiszabalparti területen csak 30.41 □ kilométerre, a Tisza-Maros szögében 32.71-re, végre a Duna-Tisza közén már csak minden 68.96 □ kilométer területre esik egy község. Ha pedig az egyes megyéket tekintjük, látni fogjuk, hogy némi, a helyi viszonyokból (gyér népesség, hegyes vidék stb.) magyarázható kivételeken kívül, meglehetősen összefüggő területen találjuk a lakhelyek elszórt, egymástól távol fekvő csoportosulását.

*Sem a terület földalukulati, vagy talaji minősége, sem a népességnek hajlama erősebb tömörülésre nem képes ez érdekes viszonyt kellően megmagyarázni, a valódi kulcsot megfejtéséhez hazánk történelme nyújtja.* Mindjárt első tekintetre feltűnik, hogy nagyban és egészben hazánk azon része mutat fel legritkább, legszétszórtabb lakviszonyokat, mely a török pusztításnak leginkább utjában állt, s mint török hódoltság legtovább nyögött a terhes iga alatt. A Duna-Tisza közét már az első török becsapás alkalmával félelemből csaknem egészen elhagyta a nép s kivált a faluk egészen pusztán maradtak. Midőn a török uralom a meghódoltatott részekből katonai hűbéreket alkotott, az új rend szintén nem kedvezett a kisebb falusi községeknek. A faluk a kisebb hűbéreseknél, a szpáhnak jutottak, kik bár erővel is fogdosták a népet birtokaikba, a szökevényeket kemény büntetéssel sujtották, de mint ideiglenes s nem örökletes urai a birtoknak, minden gondjukat annak kiszivattyuzására fordították.

Aránylag kedvezőbb helyzetük volt a nagyobb városoknak, melyek nagyobb része a császári magánkinestár részére tartatott fenn. Rendes adófizetésre voltak kötelezve s nem voltak kitéve annyira az ezerféle zaklatásnak, mint a falusi népesség. Ide járult még a nagyobb biztonság, mit nemcsak a könnyebb védelem nyújtott a kisebb kóborló-csapatok ellen, hanem a szultántól kért és többnyire megnyert mentesség, mely őket a tatárok és a rendezetlen török csapatok dúlásaitól sérthetlenné tette. Nem lehet tehát esudálni, hogy a szétzüllött falusi népesség, a mennyiben nem a magyar király birtokaiba menekült, a nagyobb községek kebelében igyekezett magát megvonnai.

A lakhelyek ezen sajátságos alakulását a török uralom megtörésével eszközölt nagymérvű telepítések sem tudták gyökeresen megváltoztatni, állandó jellegévé vált az az illető megyéknek és vidékeknek, úgy hogy a nagy távolságra fekvő népes községek a magyar alföldnek mintegy karakterisztikumát képezik. A kedvezőtlen viszonyok fejleménye ez s egyik nagy akadály abban, hogy az extensiv gazdálkodás helyére az intenzív lépjen s csak örömmel láthatjuk, midőn a változott viszonyok hatása alatt egy-egy pusztán népes gyarmattá, életerős községgé alakul, rohamosan fejlődő népességével mintegy arra hivatva, hogy egyensúlyba hozza a föld és nép sok helyütt visszas arányát.

Mily gyorsan fejlődnek ezen imént csak pusztai községek, hogy csak néhány példát említsünk, mutatja az, hogy 1870-től 1880-ig, midőn az ország népessége ugyszólván szomorú stagnációban vesztegelt, Jász-Karajenő népessége 1928-ról 3749-re, Kocsér-é 1281-ről 2146-ra, Szanké 767-ről 1294-re, Jász-Szt.-Lászlóé 841-ről 1345-re, Jász-Kerekegyházé pedig 531-ről 2395-re emelkedett. Hozhatnánk fel még több példát is, de illusztrációul ennyi is elég. Épen a mondottak szempontjából csak sajnálhatjuk, hogy az 1880-ban végrehajtott népszámlálás feldolgozásánál mellőztetett a puszták népességének külön feltüntetése, pedig felette érdekes volna a pusztáknak, mint sok esetben új és új községek csiráinak, fejlődését nyomról-nyomra figyelemmel kísérnünk.

A puszták számát jelenleg 6625-re teszik s ebből 6390 Magyarországra esik s csak 235 Horvát-Szlavonországra. E számba be vannak foglalva a telepek és nagyobb majorok is.

## II.

Az 1880. évi népszámlálás a *tényleges*, vagyis jelenlevő népességet vette alapul s talált a magyar szent korona országaiban 15.642,102 polgári egyént, ehez hozzáadva a jelen volt tényleges szolgálatban álló 84,339 katonát és 12,027 honvédet és a horvát-szlavonországiak által határozott tartózkodási hely nélkül kimutatott 393 serezsán és 398 csendőrt; a jelenlevő népesség összes száma 15.739,259-re rugott, mely szám ország és országrészek szerint következőleg oszlott meg:

	A jelen volt polgári népesség		tényl. szolg. álló katona és honvéd	A jelenlevő népesség összes száma
Magyarország . . . . .	13.728,622	87.77%	83,708	13.812,330
Fiume város és terül. . . . .	20,981	0.13%	653	21,634
Horvát-Szlavonország:				
a) polgári . . . . .	1.194,415	7.64%	12,796	1.905,295
b) volt határőrvidék . . . . .	698,084	4.46%		
Összesen . . . . .	15.642,102	100.00%	97,157	15.739,259

A népesség különböző viszonyainak későbbi tárgyalásánál rendszeren *csak a polgári nép jövén tekintetbe*, már itt első helyen kell figyelembe vennünk s látjuk, hogy közel 88%-a esik belőle Magyarországra s csak 12% Horvát-Szlavonországra, eleve észö cse-

kély százalék jutván Fiume város és területére. Magyarország népességi túlsúlya tehát a társországokkal szemben két egész százalékkal nagyobb, mint területi túlsúlya; míg ellenben Ausztria, melyet Magyarország területre nézve meghalad, népeségre nézve jóval előnyben van. Ausztriának ugyanis az 1880-ban végrehajtott népszámlálással kiderített népessége 22.144,244 lélekre ment, tehát 6.404,985-tel többre, mint a magyar szent korona országaié.

E szerint a monarchia népességéből Magyarországra 41·55%, Lajthántulra pedig 58·45% esik. Kedvezőtlenebb ez arány, mint volt 1869-ben, a mikor a monarchia két felének népessége 43·20 és 56·80 százalékban oszlott meg, mely hanyatlás népuővekedési viszonyaink rosszabbra fordulásából következik.

Hazánk népességének Ausztriával való összehasonlítását semmi sem gátolja, minthogy mindkettőnél egy időben végrehajtott népszámlálások eredményét használhatjuk. A többi európai államokkal való összehasonlítás azonban már nem lehet ily szabatos, mert a népszámlálások nem történnek mindenütt ugyanazon időben s több ország népességi adatai nem is tulajdonképeni népszámlálásokon nyugosznak, hanem különféle számítások vagy becslések eredményei, mint például Orosz-, Spanyol-, Török- és Svédországban, Romániában, Németalföldön és Montenegróban. Az összehasonlítás mindazonáltal, ha csak megközelítő képet ad is, elég érdekes arra, hogy itt helyet foglaljon. Nagyobb pontosság okáért a lélekszámon kívül, feltüntetjük az időt is, melyből a kérdéses adatok származnak:

Államok	Lélekszám	Az adatok mely időből valók
1. Oroszország . . . . .	82.823,865	1882.
2. Német birodalom . . . . .	45.234,061	1880. decz. 1.
3. Franciaország . . . . .	37.672,048	1881. decz.
4. Nagy-Británia és Írország . . . . .	35.189,891	1881. ápr. 4.
5. Olaszország . . . . .	28.459,451	1881. decz. 31.
6. Ausztria . . . . .	22.144,244	1880. decz. 31.
7. Spanyolország . . . . .	16.775,000	1881. decz. 31.
8. Magyarország . . . . .	15.739,259	1880. decz. 31.
9. Belgium . . . . .	5.519,844	1880. decz. 31.

Államok	Lélekszám	Az adatok mely időről valók
10. Törökország . . . . .	5.495,142	1880.
11. Románia . . . . .	5.376,000	1878.
12. Svédország . . . . .	4.572,245	1881. decz. 31.
13. Portugália . . . . .	4.550,699	1878. jan. 1.
14. Németalföld . . . . .	4.114,077	1882. jan. 1.
15. Svájc . . . . .	2.846,102	1880. decz. 1.
16. Finnország . . . . .	2.060,782	1880. decz. 31.
17. Dánia . . . . .	2.052,698	1880. febr. 1.
18. Bulgária . . . . .	1.998,983	1881. jan. 13.
19. Görögország . . . . .	1.979,423	1879—81.
20. Norvégia . . . . .	1.913,500	1880. decz. 31.
21. Szerbia . . . . .	1.700,272	1880. decz. 31.
22. Bosznia és Hercegovina . .	1.183,652	1879. jun. 16.
23. Montenegro . . . . .	236,000	hozzávetőleg.

Mig területre nézve Magyarország a 6-ik helyen áll, népessége tekintetében csak a 8-ik helyet foglalja el. A zordon éghajlatu sovány talajú Svédország ugyan, mely ott előtte állt, itt mögötte marad, de viszont Nagy-Británia, Olaszország és Ausztria nagyobb belterjes népességükkel eléje kerülnek.

Népszámlálásunk, mely a tényleges népességet vette alapul, egyuttal bepillantást is enged, hogy mily elemek alkotják azt; és pedig két irányban. Először részletezte a népességet *születési hely*, vagyis származás, azután az *illetőség* vagy honosság szerint. Azon élénkebb vagy lassabb, de kétségkívül mindenütt fennforgó népátszivárgásnál fogva, melyet az életnek változatos viszonyai, túlnyomólag azonban a létfenntartási törekvések idéznek elő, valamely terület népessége nem tisztán benszülött őslakókból áll, hanem idegen elemekből is; melyek részint csak mulólagos okból, ideiglenesen tartózkodnak ott, részint letelepedve, megalkotják állandó ott-honukat. Vidéki népességnél, ha csak nagyobb bevándorlások nem történnek, a kérdés nem kiváló fontosságu, mert a népelemnek túlnyomó zömét ott rendszeren a benszülött lakók képezik, a városoknál azonban, melyek gyors növekedésüket épen azon erős vonzerőnek köszönhetik, melyet a vidéki, sok esetben a külföldi népességre is gyakorolnak, méltó a megfigyelésre, hogy a lakosság közt mily arányban szerepelnek a benszülöttek s mily arányban a beköltözött

idegenek, mennyiben fejlődött saját ösnepeességének propagatív erejéből s mennyit köszönhet városi helyzetének.

Az összes lakosságra nézve a viszony következőleg alakul :

A népesség születése szerint	Magyarorsz.		Fiume		Horv.-Szlavonország	
	számszerint	%	sz. sz.	%	sz. sz.	%
helybéli . . . . .	10.219,233	74.44	12,374	58.97	1.421,785	75.13
azon megyebeli . . . . .	2.204,368	16.06	—	—	245,700	12.98
más megyebeli . . . . .	1.086,494	7.91	337	1.61	88,388	4.67
a fővárosból való . . . . .	22,548	0.16	90	0.43	604	0.03
fiumei . . . . .	568	0.00	—	—	809	0.04
horvát-szlavonországi illetőleg . . . . .	12,857	0.09	2,262	10.78	—	—
Horvát-Szlavonországra magyarországi . . . . .	—	—	—	—	82,260	4.35
Ausztriából való . . . . .	144,775	1.06	5,102	24.32	48,237	2.55
külföldi . . . . .	22,890	0.17	795	3.79	3,728	0.20
ismeretlen . . . . .	14,889	0.11	21	0.10	988	0.05
Összesen . . . . .	13.728,622	100.00	20,981	100.00	1.892,499	100.00

Legfeltűnőbb Fiume eltérő viszonya, hol a helybéli születésűek a népesség nem egészen 59%-át képezik, míg az Magyarországon és Horvát-Szlavonországban 75% körül áll. A városoknál ez a viszony természetes, mi Fiuménál csak annyiban módosul, hogy a népesség többi részének zömét, nem a hazában születtek, hanem az ausztriai születésűek képezik, többnyire isztriaiak. Különben e tekintetben Horvát-Szlavonország is elég magas százalékkal szerepel, ötszörösen mulva felül az anyaországot. De Magyarország és Horvát-Szlavonország is mutatnak eltérő viszonyokat, az előbbinél jóval magasabb az ugyanazon és más megyebeliek százaléka, az utóbbinál pedig a magyarországi és ausztriai születésűeké. Horvát-Szlavonországban a magyarországi születésűek száma 82,260-ra rug; azon szakadatlan népátzivárgásnak következménye ez, mely a Duna jobbparti megyékből, de még Bácsból is Szlavoniába irányul, szorgalmas magyar és német munkás kezekkel pótolva a gazdaságilag fejletlenebb szerb népességet.

Érdekes még megemlíteni, hogy az ugyanazon megyebeli születésűeknél Magyarországon 2.204,368 közül csak 923,290, azaz 41.82% a férfi, ellenben a női nemet 1.281,078, azaz 58.18% képviseli, Horvát-Szlavonországban pedig a 245,700 azon megyebeli



születésü közül épen csak 60,499-et, vagyis 24·62%-ot képez a férfiak száma, a nőké ellenben 185,201-et, azaz 75·38%-ot. E tüne-  
mény a más szomszédos községekbe férjhez ment nők nagy számá-  
ban leli magyarázatát, a Magyarország és a társországok közt ész-  
lelhető eltérést pedig az indokolja, hogy az anyaország nagy közsé-  
geiben nem fordul a házasság oly gyakran a szomszéd községekhez  
háztartás végett, mint Horvátország apró és sűrűn fekvő helységeiben.

Mennyiben különböző a népesség származására nézve a városok különleges viszonya az általános népességi viszonyoktól, azt a következő számok illusztrálják.

A magyarországi 25 szab. kir. városban a népesség születése szerint volt:

helybeli . . . . .	637,686	57·38%
azon megyebeli . . . . .	129,773	11·68%
más megyebeli . . . . .	264,937	23·84%
a fővárosból való . . . . .	5,080	0·46%
fiumei . . . . .	229	0·02%
horvát-szlavonországi . . . . .	4,726	0·42%
Ausztriából való . . . . .	57,160	5·14%
külföldi . . . . .	9,459	0·85%
ismeretlen születésü . . . . .	2,314	0·21%
Összesen	<u>1.111.364</u>	100·00%

Érdekes ezen kimutatás, mert élénken feltünteti, hogy városaink népessége mily nagy mértékben képződik idegen elemekből. Míg az ország összes népességét véve, közel 75%-át helybeli születésűnek találtuk, városainknál ezek száma csak 57%-ot foglal el. Még más feltűnő különbséget is látunk. Míg ugyanis az összes népességben az ugyanazon megyebeli születésűek több mint kétszeresét adják a más megyebelieknek, a városoknál e viszony épen megfordítva alakul. A városok arányát e tekintetben különben a főváros dönti el, hol a 28 ezer azon megyebeli, 138 ezer más megyebelivel áll szemben, a többi 24 városnál, hol az egyik több, hol a másik. S ez nem minden jelentőség nélküli momentum, mert ha valamely város a helybelieknek kívül csak közvetlen közeléből, saját megyéjéből meríti népessége nagy részét, arra mutat, hogy csak szűkebb vidék központja, ellenben, ha más megyék még nagyobb mértékben járul-

nak hozzá népessége szaporításához, mint az a megye, a melynek területén fekszik, kétségtelen bizonyosága, hogy a városnak nagyobb terület népességére van központi hatása. A helyi viszonyok itt-ott módosítólag léphetnek fel, például lehet, hogy egy, a megye határán fekvő városhoz inkább gravitál a szomszéd megye népessége, mint saját megyéjéé s a nélkül, hogy nagyobb területnek képezné központját, a más megyebeliek vannak benne túlsúlyban, de ez csak kivétel marad. Szabad királyi városaink közül kiválnak Szeged, melynél majd háromszorosan, Kolozsvár, Kassa, Arad, Temesvár, melyeknél több mint kétszeresen mulja felül a más megyebeli születésűek száma az azon megyebeli születésűeket.

Megemlítendő még végre, hogy míg Magyarország összes népességének csak 1.06%-át képezik az ausztriai születésűek, a 25 szab. kir. város népességének 5.14%-át alkotják.

Hogy a magyarországi megyék milyen *népceserét* mutatnak, azaz mennyit vesznek más megyéktől s mennyit adnak más megyéknek, azt a következő kimutatás illusztrálja:

Folyó szám	Országrészt és megye	A megyében tartózkodó más megyebeli illetőségűek	A más megyében tartózkodó megyei illetőségűek	Folyó szám	Országrészt és megye	A megyében tartózkodó más megyebeli illetőségűek	A más megyében tartózkodó megyei illetőségűek
<b>I. Magyarország.</b>				<i>b) Duna jobbpartja:</i>			
<i>a) Duna balpartja:</i>				1	Baranyamegye . . .	8,736	4,951
1	Árvamegye . . .	416	3,822	2	Fejérmegye . . .	5,574	14,624
2	Barsmegye . . .	4,416	7,313	3	Györmegye . . .	7,059	8,511
3	Esztergom. . .	3,286	3,807	4	Komárom. . . .	6,152	9,397
4	Hontmegye . . .	4,504	6,584	5	Mosonmegye . .	5,790	3,172
5	Liptómege . . .	1,009	5,735	6	Somogy megye . .	6,775	7,970
6	Nógrádmegye . .	9,168	8,841	7	Sopronmegye . .	5,322	12,134
7	Nyitra megye . .	8,572	17,227	8	Tolnamegye . . .	4,514	9,652
8	Pozsony megye .	14,452	10,699	9	Vas megye . . . .	7,748	11,722
9	Trencsénmegye .	2,552	9,094	10	Veszprém. . . .	6,408	14,451
10	Turóc megye . .	1,438	2,507	11	Zalamegye . . . .	9,111	8,114
11	Zólyom megye . .	2,135	4,928		Összesen : . . .	73,189	104,698
	Összesen : . .	51,948	80,557				

Folyó szám	Ország rész és megye	A megyében tartózkodó más megyebeli illetőségűek	A más megyében tartózkodó megyei illetőségűek	Folyó szám	Ország rész és megye	A megyében tartózkodó más megyebeli illetőségűek	A más megyében tartózkodó megyei illetőségűek
	<i>c) Duna-Tisza köze:</i>			3	Krassó-Szörény megye . . . . .	5,934	3,186
1	Bács-Bodrogm. . .	4,658	8,913	4	Temesmegye . . .	13,979	7,877
2	Csongrádm. . . .	8,141	9,659	5	Torontálmegye . .	6,451	12,479
3	Hevesmegye . . .	6,034	11,113		Összesen : . . .	40,059	34,368
4	Jász-Nagy-Kun-Szolnokmegye . .	8,161	6,266		<i>g) Erdély:</i>		
5	Pest-Pilis-Solt-Kis-Kunm. . .	98,602	10,868	1	Alsó-Fehérm. . .	3,464	3,352
	Összesen : . . .	125,596	46,819	2	Besztercze-Naszódmegye . .	2,158	897
	<i>d) Tisza jobbpartja:</i>			3	Brassó-megye . . .	6,215	1,316
1	Abauj-Tornam. . .	10,656	9,060	4	Csikmegye . . . .	548	3,854
2	Beregmegye . . .	3,025	2,874	5	Fogarasmegye . . .	1,894	1,038
3	Borsodmegye . . .	7,106	7,774	6	Háromszékm. . . .	751	3,807
4	Gömörmegye . . .	4,352	7,353	7	Hunyadmegye . . .	4,002	1,961
5	Sárosmegye . . .	1,986	9,599	8	Kclozsmegye . . .	6,690	3,774
6	Szepesmegye . . .	2,900	11,535	9	K.-Küküllöm. . . .	1,871	2,033
7	Ungmegye . . . .	2,582	3,527	10	Maros-Tordam. . .	2,855	4,044
8	Zemplénmegye . .	6,484	11,355	11	N.-Küküllöm. . . .	2,420	2,646
	Összesen : . . .	39,091	63,077	12	Szebenmegye . . .	2,572	2,239
	<i>e) Tisza balpartja:</i>			13	Szolnok-Dobokam. . . .	2,278	3,966
1	Békésmegye . . .	4,423	9,852	14	Torda-Aranyosmegye . . . . .	2,916	2,023
2	Biharmegye . . .	9,760	8,422	15	Udvarhelym. . . .	1,406	4,330
3	Hajdumegye . . .	7,506	4,124		Összesen : . . .	42,040	41,280
4	Mármarosm. . . .	2,552	2,100		Országos főösszeg : . .	414,523	414,523
5	Szabolcsmegye . .	10,354	6,664				
6	Szatmármegye . .	5,153	7,654				
7	Szilágymegye . . .	2,077	3,602				
8	Ugocsamegye . . .	775	1,306				
	Összesen : . . .	42,600	43,724				
	<i>f) Tisza-Maros szöge:</i>						
1	Aradmegye . . . .	9,671	6,334				
2	Csanádmegye . . .	4,024	4,492				

Láthatjuk ezen kimutatásból, hogy Magyarország 63 megyéje közül 24 megye több népességet vesz fel más megyéktől, mint a mennyit más megyékbe kibocsát, 39 megyénél pedig a más megyében tartózkodó megyebeliek haladják meg a megyében tartózkodó más megyebelieket.

Ha az országrészek szerint összefoglalt csoportokat tekintjük, azt látjuk, hogy csak a Duna-Tisza köze, a Tisza-Maros szöge s némileg Erdély vonz több népet magához, mint a mennyit kibocsát. A két utóbbi országrésznel sem látunk valami nagy különbséget, de annál nagyobbat a Duna-Tisza közénél, hol több mint harmadfél-szerre több más megyebeli tartózkodik, mint a távollevő megyebeliek száma s ez csaknem kizárólag a főváros nagy vonzerejének tulajdonítható, melyben magában 83,251 más megyebeli tartózkodik. A Tisza jobb partja, a Duna bal és jobb partja bocsát ki megyéiből legtöbb népet más megyékbe, a két elsőnél a soványabb, terméketlenebb talaj, az utóbbinál nagyobb népsűrűség készítené az embereket, hogy máshol keressenek könnyebb megélhetést. E három országrészben úgy áll az arány, mint 10 : 19, 10 : 15 és 10 : 14-hez. A Tisza balpartján meglehetősen egyensúlyban van a kérdéses két népelem. Ezen, hogy úgy szóljunk, népességi mérleg a legtöbb megyében, a viszonyoknak megfelelőleg alakul, de merülnek fel számos kivételek is, hol már az ismert tényleges viszonyokból, egészen más eredményt képzelnénk, így a Duna jobb partján, ha Zalamegyénél kimagyarázhatjuk is az idegen megyebeliek többletét azzal, hogy a még sűrűbb népességű és kedvezőtlenebb földű Vasmegyéből szivárog oda a népesség, de már annak, hogy a gazdag földű s épen nem sűrű népességű Veszprém-, Fehér- és Somogy megyék, nagyobb népfölösleget bocsátanak ki, mint a mit felszínak, csakugyan bajos elfogadható magyarázatát adni, ugyanezt modhatjuk Bács-, Csongrád-, Heves-, de különösen Békésmegyére. *A felsorolt megyék közül néhánynál aligha összefüggésben nincs a kérdés a létező számos latifundiumokkal.*

Kivánatos volna e népcserét tovább is nyomoznunk, de sajnos, nem rendelkezünk elég anyaggal. Ha a népszámlálások a többi államokban is a miénkkel egyidejűleg hajtottak volna végre, s az idegen népet ép úgy kitüntették volna országok szerint, mint mi, a fentebb ismertetett népességi mérleget a külfölddel is felállíthatnók. A jelen körülmények között a velünk hasonló eljárást követett

Ausztriára kell szoritkoznunk, de tekintve, hogy legélénkebb forgalomban az osztrák örökös tartományokkal állunk, így is nagybecsü összehasonlításra nyilik alkalom.

A viszonyt a következő kimutatás tünteti fel országrészek és tartományok szerint részletezve, az 1880. évi deczember 31-iki állapot szerint:

	Az osztrák tartományokból Magyarországra tartózkodott 1880-ban			Magyarországról az osztrák tartományokba tartózkodott		
	Magyarországon	Fiume H.-Szl.-ban	Magyarországon	Fiume H.-Szl.-ban	Magyarországon	Fiume H.-Szl.-ban
Alsó-Ausztria . . . . .	12,590	135	1,006	113,992	125	5,053
Felső-Ausztria . . . . .	1,406	20	192	1,731	17	240
Salzburg . . . . .	141	2	17	360	3	39
Stájerország . . . . .	3,598	158	8,610	17,944	61	3,476
Karinthia . . . . .	697	88	395	796	4	1,245
Krajna . . . . .	2,439	1,019	9,927	1,423	72	1,063
Trieszt és ter. . . . .	263	460	201	1,972	496	1,665
Görcz és Gradiska . . . . .	98	123	292	443	55	470
Isztria . . . . .	259	1,788	986	1,766	673	1,452
Tirol . . . . .	679	68	421	624	4	108
Vorarlberg . . . . .	25	—	40	67	—	2
Csehország . . . . .	17,115	106	6,694	6,795	17	702
Morvaország . . . . .	15,252	47	1,708	7,947	16	291
Szilézia . . . . .	2,620	6	242	2,232	1	46
Galiczia . . . . .	9,726	16	504	5,731	16	191
Bukovina . . . . .	674	—	10	953	—	21
Dalmácia . . . . .	180	404	1,251	366	105	551
<b>Összesen . . . . .</b>	<b>67,762</b>	<b>4,440</b>	<b>32,496</b>	<b>165,142</b>	<b>1,665</b>	<b>16,615</b>

Látjuk ebből, mennyire passiv a szorosabb értelemben vett Magyarország népességi mérlege Ausztriával szemben; emberanyagban szűkölködő hazánk, több mint kétszerte több embert ad Ausztriának, mint a mennyit e sűrűbb népességű államtól viszont kap. Természetesen az arány nem egyforma valamennyi osztrák tartománnyal szemben, az Ausztriában tartózkodó magyarországi illetőségűek nagy része, közel 70%-ka Alsó-Ausztriába folyik, s maga Bécs városa kerekszám 64,000 embert von el tőlünk, míg a tőlünk átszivárgott emberszámnak alig kilencedrészét szolgáltatja vissza. Stájerországba is ötször annyi nép szivárog ki, mint onnan Magyarországra. Krajna, Galiczia, Morvaország, de különösen Csehország viszont jóval többet adnak, mint a mennyit tőlünk elvesznek.

Az anyaországnál kedvezőbb viszonyt tüntet fel mind Fiume, mind Horvát-Szlavonország, a mennyiben a helybentartózkodó ausztriaiak, több mint kétszer, illetőleg közel kétszer nagyobb számmal vannak, mint az Ausztriában tartózkodó fumeiek, illetőleg horvát-szlavonországiak. Fiuméba tengerparti és földrajzi fekvésének megfelelőleg Isztriából, Krajnából és Triesztből folyik legtöbb nép, Horvát-Szlavonországba pedig szintén földrajzi fekvéséhez híven, Krajnából és Stájerországból, de a távolabb fekvő Cseh- és némileg Morvaország is — e két ország népességének nagy kivándorlási hajlamánál fogva — erősen képviselve van.

### III.

A népesség a különböző államokban nem tart lépést a területnagysággal, terület és népesség gyakran eltérő arányban állanak egymással. E viszony kifejezésére szolgál a *népsűrűség vagy viszonylagos népesség* megállapítása.

A viszonylagos népesség igen fontos statisztikai momentumot képez. Valamely állam ereje ugyanis nem annyira területének nagyságától s lakói abszolút számától függ, mint inkább attól, hogy megvan-e a helyes arány és jótékony kölcsönhatás a terület és népesség között. Nagy területen elszórt gyér népesség nem képes erőinek minden oldalú kifejtésére, erejét legtöbbször a természettel való meddő küzdelem emészti fel. Nem fejlődhetik ki a munkamegosztás, a haladásnak, a közgazdasági fejlődésnek e nagy mozgó ereje.

A viszonylagos népesség vagy népsűrűség részint a természeti, részint az állami, társadalmi viszonyoktól függ. Nagy hatással van rá az éghajlat, a geológiai viszonyok s a talaj gazdagsága, növényzet stb. A mérsékelt éghajlat alkalmasabb, mint a hideg s némileg a forró, a síkföld és a szelidebb dombvidék, mint a hegyes, épen havasi tájak, a szigetek, mint a kontinentális országok, a vizek partjai, mint a vízben szükölködő vidékek.

Magyarország, talán az egy tengert kivéve, bőven birtokában van a sűrű népesség kedvező természeti feltételeinek; kedvező viszonyt azonban még sem mutat, az 1880. népszámlálás adatai szerint ugyanis, minden □ kilométernyi területen :

Magyarorszáiban . . . . .	49 lélek
Fiume városában és területében . . . . .	1,072 „
Horvát-Szlavonországban és a volt határőrvidéken . . . . .	45 „
Összesen . . . . .	<u>48 lélek volt.</u>

Fiume, mint egyes város, természetesen roppant nagy viszonylagos számot mutat, de éppen azért, mert a városok lakóinál rendszeren nem saját területük képezi a megélhetés alapját s gazdagságuk forrását, a nyert arányszám összehasonlításra nem alkalmas.

Magyarország népsűrűség tekintetében kedvezőbb viszonyt tüntet fel, mint Horvát-Szlavonország, de már Ausztria mögött, hol egy □ kilométerre átlagosan 74 lélek esik, jelentékenyen elmarad; jóllehet ott is roppant eltéréseket látunk az egyes tartományok között.

Ha pedig Európa jelentékenyebb államait hasonlítjuk össze, azt látjuk, hogy az egy □ kilométerre eső átlagos lélekszám következő országoként:

1. Belgium . . . . .	187
2. Németalföld . . . . .	125
3. Nagy-Britannia és Írország . . . . .	112
4. Olaszország . . . . .	96
5. Német birodalom . . . . .	84
6. Ausztria . . . . .	74
7. Franciaország . . . . .	71
8. Svájc . . . . .	69
6. Dánia . . . . .	51
10. Portugál . . . . .	49
11. Magyarország . . . . .	48
12. Románia . . . . .	41
13. Szerbia . . . . .	35
14. Spanyolország . . . . .	33
15. Görögország . . . . .	31
16. Bulgária . . . . .	31
17. Törökország . . . . .	26
18. Montenegró . . . . .	25
19. Bosznia és Hercegovina . . . . .	23
20. Oroszország . . . . .	16

21. Svédország . . . . .	10
22. Norvégia . . . . .	6
23. Finnország . . . . .	5

Magyarország tehát a 11-ik helyen, elég hátul áll a sorban s utána már vagy gazdaságilag elmaradott fejletlen államok következnek, vagy olyanok, melyeknél a zordon éghajlat von határt a népszaporodás elé, mint például Svédország és Norvégiában.

Kétségtelen, hogy aránylag gyér népességünk részben fejletlen gazdasági viszonyaink kifolyása, noha tán megfordítva is áll, de itt ismét tekintetbe kell vennünk, hogy hazánk egy része ujonnan telepített föld, mely természetesen nem birhat oly intensiv népességgel, mint a hol a népesedés folyama sok évszázados fejlődésben, rendes mederben haladt. A török uralom alatt az ország egy része, kivált a déli részek, annyira elnéptelenedtek, hogy azt ép úgy ujonnan kellett telepíteni, mint akár Éjszak-Amerikát. A kedvező népeségi viszonyokkal bíró Nyugat-Európában is dúltak ugyan pusztító és hosszas háborúk, de sehol sem öltöttek azok oly népirtó jelleget, mint nálunk, hol két ellenséges világnézet, a keresztény és mozlím vivta évszázadokon át szörnyű tusáját.

Különben, hogy hazánk viszonylagos népessége megyék szerint miként alakul, az az alábbi kimutatásból tűnik ki, hol ismét czélszerűnek látszik az országrészek szerinti tagozáshoz visszatérni:

Folyó szám	Országrész és megye	Viszonylagos vagyis 1 □ kilométerre eső népesség	Folyó szám	Országrész és megye	Viszonylagos vagyis 1 □ kilométerre eső népesség
<b>I. Magyarország.</b>			<b>b) Duna jobbpartja:</b>		
<b>a) Duna balpartja:</b>			1	Baranya megye	57.16
1	Árva megye	39.30	2	Fejér	50.39
2	Bars	53.20	3	Győr	79.28
3	Esztergom	64.24	4	Komárom	51.53
4	Hont	43.77	5	Moson	41.85
5	Liptó	33.11	6	Somogy	47.08
6	Nógrád	44.11	7	Sopron	74.32
7	Nyitra	64.47	8	Tolna	64.40
8	Pozsony	72.88	9	Vas	71.61
9	Trencsén	53.01	10	Veszprém	50.04
10	Turóc	39.93	11	Zala	70.29
11	Zólyom	37.59		<b>Összesen: . . . . .</b>	<b>59.09</b>
	<b>Összesen: . . . . .</b>	<b>52.14</b>			



Folyó szám	Országgrész és megye	Viszonylagos vagyis 1 □ kilo- méterre eső né- peség	Folyó szám	Országgrész és megye	Viszonylagos vagyis 1 □ kilo- méterre eső né- peség
	<i>c) Dunai-Tisza köze:</i>			<i>g) Erdély:</i>	
1	Bács-Bodrog megye	57·59	1	Alsó-Fehér megye	49·78
2	Csongrád „	66·91	2	Besztercze-Naszód „	23·67
3	Heves „	54·83	3	Brassó „	46·11
4	Jász-N.-Kun-Szolnok megye . . . . .	51·82	4	Csik „	24·69
5	Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun megye . . . . .	50·57	5	Fogarás „	45·09
	Budapest főváros . . . .	1860. <sup>38</sup>	6	Háromszék „	35·23
	együtt . . . . .	78·42	7	Hunyad „	35·84
	Összesen : . . . . .	64·56	8	Kolozs „	38·12
		*)	9	Kis-Küküllő „	56·03
	<i>d) Tisza jobbpartja:</i>		10	Maros-Torda „	36·70
1	Abauj-Torna megye	52·91	11	Nagy-Küküllő „	42·50
2	Bereg „	41·21	12	Szeben „	42·76
3	Borsod „	55·64	13	Szolnok-Doboka „	37·61
4	Gömör „	40·13	14	Torda-Aranyos „	40·66
5	Sáros „	44·55	15	Udvarhely „	30·87
6	Szepes „	47·84		Összesen : . . . . .	37·39
7	Ung „	41·46		<b>II. Fiume és területe .</b>	1072·10
8	Zemplén „	44·09		<b>III. Horvát-Szlavon- ország</b>	
	Összesen : . . . . .	45·73		<i>a) polgári</i>	
	<i>e) Tisza balpartja:</i>		1	Fiume megye	50·62
1	Békés megye	64·57	2	Zágráb „	63·46
2	Bihar „	40·92	3	Varasd „	94·99
3	Hajdu „	51·69	4	Kőrös „	55·67
4	Máramaros „	21·96	5	Belovár „	39·12
5	Szabolcs „	43·52	6	Pozsega „	31·63
6	Szatmár „	45·15	7	Verőcze „	37·74
7	Szilágy „	46·61	8	Szerém „	49·21
8	Ugocsa „	54·91		Összesen : . . . . .	51·31
	Összesen : . . . . .	40·96		<i>b) volt határörvidék</i>	
	<i>f) Tisza-Maros szöge:</i>		1	Lika-Otocsáni kerület .	26·16
1	Arad megye	47·17	2	●gulin-Szluini „	39·71
2	Csanád „	67·37	3	Báni „	48·45
3	Krassó-Szörény „	39·10	4	Uj-Gradiskai „	32·38
4	Temes „	55·50	2	Brodi „	39·37
5	Torontál „	55·92	6	Péterváradai „	41·04
	Összesen : . . . . .	49·97		Összesen : . . . . .	36·29
	*) Budapest nélkül 54·93				

Folyó szám	Ország rész és megye	Viszonylagos vagyis 1 □ kilométerre eső népesség	Folyó szám	Ország rész és megye	Viszonylagos vagyis 1 □ kilométerre eső népesség
	<b>Ismétlés.</b>			a) polgári . . . . .	51·31
I.	Magyarország . . . . .	49·12		b) volt határőrvidék . .	36·29
II.	Fiume város és területe	1072. <sup>10</sup>		<i>A Szent-István korona</i>	
III.	Horvát-Szlavonország :			<i>országai együtt . . . . .</i>	48·54

Legkedvezőbb viszonyt mutat a Duna-Tisza köze, 64·56 átlagos népséggel □ kilométerenként, mi azonban csak Budapest nagy népességének tulajdonítható, ennek kihagyásával a viszonylagos népszám 54·93 apad, vagyis második helyen áll s 59·09 viszonylagos népességével a *Duna jobbpárti ország részé az elsőség, mely általában legegészségesebb népesedési viszonyokat tüntet fel.* A Duna balpartja 52·14, a polgári Horvát-Szlavonország 51·31, a Tisza-Maros szöge 49·97 viszonylagos népséggel felülmulják az országos átlagot, míg a Tisza jobbpártja 45·73, a Tisza balpartja 40·96, az erdélyi részek végre 37·39, végre a volt horvát-szlavon határőrvidék 36·29 átlagos lakossal mélyen az átlag alatt maradnak. Az egyes megyék közt természetesen még nagyobb eltéréseket látunk, Magyarországon Györmegye 79 és Besztercze-Naszód nem egészen 24 átlagos népséggel képezi a két végletet, Horvát-Szlavonországban pedig Varasdmegye, hol minden □ kilométerre átlagosan 95 és a Lika-Otocsáni kerület, hol 26 lélek esik.

Magyarország 63 megyéje közül 6 van, melynek viszonylagos népessége □ kilométerenként meghaladja a 70-et, haté a 60-at, tizenhaté az 50-et, huszonegyé a 40-et, tizenegyé a 30-at és csak háromé marad a 20 és 30 között. Horvát-Szlavonországban, a volt határőrvidék kerületeit is egy-egy megyének számítván, egy megye népessége meghaladta a 90-et, egyé a 60-at, kettőé az 50-et, háromé a 40-et, haté a 30-at, egyé a 30-on alul marad.

Láthatjuk e rövid összefoglalásból is, hogy bár Magyarország népessége nem éri el az európai kulturállamok népességét, de eloszlását még sem mondhatjuk nagyon egyenlőtlennek. A gyér népességű megyék nagy kisebbségben vannak, sőt az egészen csekély népességű megyék száma elenyészőleg csekély.

A viszonylagos népesség kiszámításánál még egy körülményre kell figyelniünk. Ha ugyanis csak az összes területet vesszük figyelembe, mint ez mai napig még mindonütt szokásos, nem egyszer téves következtetésekre jutunk. A népsűrűség ugyanis nagy mértékben függ a természeti tényezőktől s a megélhetési források bőségétől és így természetesen a csak legfőljebb havasi legelőt adó kopár hegyek, vagy a kiterjedt erdőségek nem foglalkoztathatnak annyi munkáskezet s nem nyújthatnak annyi embernek táplálékot, mint a gabonatermő gazdag lapályok; a viszonylagos népesség kiszámításánál helyesebben tehát figyelmen kívül kellene hagyni a terméketlen területet s talán az erdőségeket is, sőt azt is szem előtt kell tartanunk, hogy a baromtenyésztésre szolgáló kiterjedt legelők szintén csak kevés kéznek adnak foglalkozást. Ezen szempontból tekintve a népsűrűséget, nem egyszer eltérő eredményt nyerünk attól, mit fentebb volt alkalmunk kimutatni. Így például, míg a gazdag földdel áldott Békésmegyében az összes földterület egy  $\square$  kilométerére 64 lélek, egy hektár szántóföldre pedig 778 lélek esik, addig Csikmegyében, hol a viszonylagos népesség az összes földterülethez *hasonlítva csak 25, egy hektár szántóföldre már 2021 lelket számítunk.* S csakugyan míg az előbbiben a nyári dologidő alkalmával a munkáskéz hiányát érzik, az utóbbi megyében, a keskeny völgyekbe szorított apró parcellák nem adván elég foglalkozást és kenyeret, *csaknem a túlnépesedés tünetei mutatkoznak,* s a népfőlöslég kivándorlásban, vagy nyári munkára menésben keres magának lefolyást.

Mezőgazdasági államban érdekes adalékot képezne ez a munkáskéz szükségének ismeretéhez s némi utmutatásul szolgálhatna, hogy a telepítés mily irányt kövessen. Magától értetődik, hogy az emberi ész és szorgalom diadalmaskodik a természet mostohaságán s erősen kifejlett ipar mellett különben kedvezőtlen vidékek is sűrű népességet tarthatnak el, így látjuk azt, hogy a magas fokú ipari fejlettség kiegyenliti az ellentéteket s egyöntetű népsűrűséget eredményez.

Nálunk azonban ezen kiegyenlítő hatás ma még csak kivételképpen érezhető; mint például Szepes és Brassó megyéknél, melyek, daczára hegyes, terméketlen földjeiknek, népesség tekintetében csaknem utólérik az országos átlagot. Általában azonban a természeti viszonyok uralkodnak, így például a három legritkább népes-

ségü megye, nevezetesen Máramaros, Besztercze-Naszód és Csik, mindannyi magas hegyvidék, erdőborította talajjal, úgy hogy az összes földterület 50-60%-át erdőségek foglalják el. Míg tehát e vidékeken erős ipar nem fejlődik, áthághatatlan gát emelkedik a nép-növekedés elé s a természetes szaporodás, ha van is, a termékeny síkok felé keres és talál természetes lefolyást. Lépésről-lépésre nyomozhatnók valamennyi gyér népességü megyénknél a természeti viszonyok hatalmát, mely okozat gyanánt vonja maga után a vidék csekély lakosságát, úgy hogy a 48 átlagos népességen alul maradó megyék közt alig van egy-kettő, melynek területe legnagyobbbrészt terméketlen föld- vagy erdőségekből ne állana.

A viszonalagos népesség, mint láttuk, akként alakul, ha egy meghatározott területen a felvett területegység mindenikére egyenlő számu népesség esik, vagyis a lakók egyformán oszlnak meg. E megoszlás azonban tényleg nagyon különféle s a tárgyalt területnek egyik része talán sokszorta nagyobb népességet hordoz, mint a másik, hasonló nagyságu. Az eljárás indokolt, mert a népsűrüséget csakis így határozhatjuk meg s hasonlíthatjuk össze más területek népességével s különben is a nagyobb lakhelyek, például a városok népessége, legtöbbször nem saját, sokszor nagyon is szük területüknek eredményei, hanem egy egész vidéké, melynek forgalmi központját képezik, s melyből mint forrásból a városok erős attrakcionális hatalmánál fogva, gyors növekedésüket és népességüket meritik.

Ezt a viszonylagos népesség kiszámításánál szükséges is nem egyszer szem előtt tartanunk, ha valótlan eredményt nem akarunk nyerni; így például fentebb Pestmegye viszonylagos népességét Budapest nélkül is feltüntettük, mert Budapest sűrű népessége — habár Pestmegyének is van része benne — nem egyetlen megyének, hanem az egész országnak hatása és közremüködése mellett képződött s csakis mint országos központ fejlődhetett oda, hol jelenleg áll.

#### IV.

Minthogy a népesség nem egyformán oszlik meg a lakott területen, és a viszonylagos népesség kiszámításánál figyelembe nem jöhet, mikép oszlik el a népesség a különféle lakhelyekre, városokra, falukra és pusztákra, szükséges még azt is kutatnunk, hogy miként

oszlik meg, miként tömörül a népesség, mely viszony statisztikailag olyformán lesz felismerhető, ha kimutatjuk, miként oszlik el a népesség a lakhelyek különfélesége szerint, különös tekintettel ezeknek népszámára.

Az emberek együttélésének ezen minősége fontos kultur-tényezőt képez, minél sűrűbben, minél tömegesebben élnek együtt, annál nagyobb a kölcsönhatás, a surlódás, a társadalmi haladás; elszigetelt magánosságban élő emberek nem érezhetik a társas együttlét fejlesztő, mivelő hatását

A statisztikának ez ága azonban, mely a *népesség eloszlását* volna hivatva felderíteni, kivált nálunk, nincs eléggé kiművelve, nem eléggé kimerítő. A népesség eloszlásánál nemcsak, hogy a községek, hanem a községet alkotó egyes lakhelyek népességére is tekintettel kellene lennünk. Így például, hogy saját hazai viszonyainknál maradjunk, a nép tömörülését nem ítélni meg, ha valamely alföldi nagyhatárú városnak csak összes népességére vagyunk tekintettel, mert az összes népességnek csak egyik, habár tekintélyesebb része lakik együtt a városban, a többi, a várost körülvevő pusztai tanyarendszernek hálózatában van szétszóródva, sokkal hátrányosabb kulturviszonyok közt, mintha e népesség közép nagyságu falukat alkotna, nem is tekintve azt a gazdasági hátrányt, hogy a gazdaember sokszor mértöldnyi távolságra lakik birtokától. Ez a visszás helyzet ellensúlyozza nálunk amaz előnyöket, melyek a népességnek nagyobb községekben való tömörülésével járnak s ezért nem örülhetünk feltétlenül községeink magas átlagos népességének.

Ez átlagos népességet úgy nyerjük, ha a lakhelyek számát az össznépességgel szembe állítjuk. Hogy ez az átlag Horvátországgal és a külfölddel szemben igen magas, már félig abból is következik, a mit fentebb a községek sűrűségénél elmondtunk, mert természetesen ritkán fekvő községeknek, hasonló vagy nem oly arányban nagyobb népsűrűség mellett népesebbnek kell lenniök s csakugyan azt találjuk, hogy míg Magyarországon minden községre átlagosan 1070 lélek esik, Horvát-Szlavonországban 412, Ausztriában viszont 807, sőt az 1875-ki számlálás szerint egy-egy bajor községnek lakossága átlagosan 110 lelket tett. Az összehasonlításnál a *politikai* községeket vettük fel, (Horvát-Szlavonország kivételével, hol a politikai községek olyannyira különböznek a helységektől, hogy in-

kább tekinthetők kisebb járásoknak, mint községeknek) ezekhez számítván Ausztriában a Galicziában és Bukovinában előforduló jószágtesteket (Gutsgebiet) is, melyek a régi földesuri birtokokból alakultak s mint községek szerepelnek, csak hogy a községek rendőri jogával nem bírnak, a politikai hatóság gyakorolván azt. De az összehasonlításra talán még biztosabb alapot nyerünk, ha a *helységekre eső* átlagos népességet vesszük s így nálunk a pusztákat, telepeket stb., Ausztriában pedig a politikai jogokkal nem bíró helységeket (Ortschaften) is számításba vonjuk. S ekkor úgy találjuk, hogy :

	esik egy-egy helységre
Magyarországban . . . . .	714 lélek
Horvát-Szlavonországban . . . . .	392 „
Együtt . . . . .	649 lélek
Ausztriában . . . . .	339 „

Magyarországban a községeknek, ép úgy mint átlagos területeik, átlagos népességük is roppant eltérést mutat országrészenként, de kivált megyénként s csaknem azon nyomon halad, mint amaz. Szolgáljon különben ennek illusztrálására a következő kimutatás:

Folyó szám	Országrész és megye	Egy községre esik átlagosan lélek	Folyó szám	Országrész és megye	Egy községre esik átlagosan lélek
	<b>I. Magyarország.</b>		3	Győr megye	1,164·82
	<i>a) Duna balpartja :</i>		4	Komárom „	1,613·82
			5	Moson „	1,535·28
1	Árva megye	824·68	6	Somogy „	998·21
2	Bars „	679·49	7	Sopron „	1,037·08
3	Esztergom „	1,361·62	8	Tolna „	1,939·19
4	Hont „	620·75	9	Vas „	569·65
5	Liptó „	562·09	10	Veszprém „	1,091·55
6	Nógrád „	697·01	11	Zala „	614·31
7	Nyitra „	818·80		Összesen : . . .	922·71
8	Possony „	1,030·10		<i>c) Duna-Tisza köze :</i>	
9	Trencsén „	601·77	1	Bács-Bodrogmegye .	4,984·87
10	Turóc „	483·51	2	Csongrád „	10,876·80
11	Zólyom „	669·93	3	Jász-N.-K.-Szolnok	5,682·51
	Összesen : . . .	741·52	4	Pest-P.-S.-K.-Kunm.	4,662·89
	<i>b) Duna jobbpartja :</i>		5	Heves megye	1,796·72
1	Baranya megye	821·89		Összesen : . . .	4,452·23
2	Fejér „	2,033·40			

Folyó szám	Országgrész és megye	Egy községre esik átlagosan lélek	Folyó szám	Országgrész és megye	Egy községre esik átlagosan lélek
	<i>d) Tisza jobbpartja:</i>				
1	Abauj-Torna megye	670·42	3	Kr.-Szörény „	1,068·08
2	Bereg „	557·73	4	Temes „	1,792·06
3	Borsod „	1,052·76	5	Torontál „	2,328·85
4	Gömör „	601·65		Összesen : . . .	1,634·67
5	Sáros „	442·14			
6	Szepes „	1,428·77		<i>g) Erdély:</i>	
7	Ung „	600·51	1	Alsó-Fehér megye	983·54
8	Zemplén „	616·98	2	Beszt.-Naszód „	969·56
	Összesen : . . .	666·15	3	Brassó „	3,497·04
	<i>e) Tisza balpartja:</i>		4	Csik „	1,706·77
1	Békés megye	7,922·66	5	Fogaras „	939·68
2	Bihar „	906·24	6	Háromszék „	1,098·92
3	Hajdu „	8,253·76	7	Hunyad „	572·50
4	Máramaros „	1,421·48	8	Kolozs „	828·30
5	Szabolcs „	1,562·10	9	Kis-Küküllő „	781·47
6	Szatmár „	957·82	10	Maros-Torda „	757·14
7	Szilágy „	701·14	11	Nagy-Küküllő „	1,059·63
8	Ugocsa „	908·01	12	Szeben „	1,609·40
	Összesen : . . .	1,245·45	13	Szolnok-Doboka „	605·24
	<i>f) Tisza-Maros szöge:</i>		14	Torda-Aranyos „	965·01
1	Arad megye	1,400·76	15	Udvarhely „	764·64
2	Csanád „	3,633·70		Összesen : . . .	874·18

A Tisza jobb, a Duna bal és jobb partján, továbbá az erdélyi részekben nem mondható magasnak az átlagos lélekszám, esvén egy-egy községre (a pusztákat, telepeket stb. nem számítva) 666, 741, 992 és 874 lélek s mindössze csak annyiban fordul meg az arány, hogy míg a Duna jobb partján egy községre 15·62 □ kilométer esik és 922 lélek, addig az erdélyi részekben 23·38 □ kilométer és csak 874 lélek, de ez csak természetes következése annak, hogy míg az utóbbinál a viszonylagos népesség □ kilométerenként csak 37·39, az előbbinél 59·09. A más három országgrészben azonban felette magasra szökik fel a községek átlagos lélekszáma, egyes arányban átlagos területükkel. Ugyanis, a Tisza balpartján 1,245, a Tisza-Maros szögében 1,635, sőt a Duna-Tisza közén 4,452

lélek esik átlagosan minden egyes községre, némely megyék pedig oly magas számot mutatnak, hogy például Csanádban 3,634, Pest-megyében 4,663, Bácsmegyében 4,985, Jász-Nagy-Kun-Szolnok-megyében 5,683, Békésmegyében 7,923, Hajdumegyében 8,254, sőt hogy a végletet is felhozzuk, Csongrádmegyében 10,877 lélek esik átlagosan egy községre. A másik végletet Sárosmegye mutatja, hol 442-öt kapunk átlagos lélekszám gyanánt.

Az átlagos lélekszámnál még többet fejez ki, ha a községeket népességük nagysága szerint különböző csoportokba foglalva tüntetjük ki. A nemzetközi stat. kongresszusok által a városi jelleg megállapítására szükséges népszámot véve alapul, azon eredményre jutunk, hogy Magyarország népességének 45·2%-a lakik oly községekben, melyeknek 2000-nél több lakosuk van. Nagyon fényes eredmény volna ez, ha nem tudnók, hogy községeinknek csak kisebb töredéke képviseli valóban a városi elemet; de a népesség agglomerációjára nézve érdekes adat marad, kivált ha némi összehasonlítást teszünk s látjuk, hogy:

Ausztriában . . . . .	29·1%
Németországban . . . . .	41·2%
Franciaországban . . . . .	31·1%-át

képezi az összes népességnek a 2000 lakoson felüli községek népessége.

Összes községeink, lakóik számát tekintve, következőleg oszlanak meg:

500-nál kevesebb lakossal bir . . . . .	5,362 község
500—1000 lakossal bir . . . . .	3,974 „
1000—2000 „ „ . . . . .	2,307 „
2000—5000 „ „ . . . . .	976 „
5000—10,000 „ „ . . . . .	167 „
10,000-en felüli lakossal bir . . . . .	92 „

Ezen arány természetesen nagyon eltérőleg alakul a különböző országrészek között is, mert míg a Duna balparti és a Tisza jobbparti területén a községeknek több mint felét 500 lakosnál kevesebb lakossal biró községek képezik, a Duna-Tisza közén az 500 léleknél kevesebb népességű községek 4%-kát képezik az összes községeknek s a községek nagy többsége 1000—5000 lelket számlál, az 5000 lelken felüli községek is háromszorta nagyobb számmal szerepelvén, mint az 500-on alul maradók.



Érdekes összehasonlítást enged ez az előbbi számokkal, mert kiderül belőle, hogy mennyivel több városi községet számíthatnánk, ha a nemzetk. stat. kongresszusok megállapodása szerint a 2000 lelket fogadnók el kriteriumul. A 2000—5000 lélekkel bíró 976 község közül 940 *nem város*, az 5000—10,000 lakosu 167 község közül 132, sőt a 10,000 felüli 92 közül is 30-at nem számíthatunk a városok közé, tehát a 2000 lakosnál többel bíró 1,235 község közül csak 133-at tekintünk városnak, 1,102 pedig mint nagy- vagy kis-község szerepel.

A városi népesség legnagyobb arányban szerepel a Duna-Tisza közén, mi a fővárosnak tulajdonítható, a Tisza bal partján is elég magas arányt tüntet fel, míg a Duna jobb partján legkisebb helyet foglal el a városi népelem, az országnak többi négy része meglehetősen egyforma viszonyokat mutat.

## V.

Vizsgáltuk a népességet lakóhelyeinek megoszlása szerint a társadalmi érintkezés különféle fokán s embertársai tömegéhez való változatos viszonyában. De a társadalom alapvető láncszemeit, melyekből az összefüzdik, a *család* képezi, szükséges tehát a népességet ezen vonatkozásában is megismernünk és minthogy a család fogalma szorosan összefügg az otthonéval, először is lakviszonyait méltassuk figyelemre.

A *lakviszonyokat* első sorban érdekesen illusztrálja a *házak száma*. Az 1880-ki népszámlálás a magyar sz. korona országaiban 2.577,423 lakóházat talált, míg az 1869-ki népszámlálás 2.450,213 köz- és magánépületet vett számba. Hogy azonban helyes összehasonlítást tehessünk, ez utóbbi számból le kell vonnunk azokat az épületeket, melyek lakcélokra egyáltalában nem szolgálnak s minthogy ilyen 25,119 volt, összehasonlítási alapul 2.425,094 lakcélokra, vagy lakcélokra is szolgáló épület is marad s e szerint a szaporodás 11 év alatt 152,329-et, vagyis 6·28%-ot tett. Nem mondható ez gyors növekedésnek, de tekintve, hogy ugyanazon idő alatt a népesség csak 1·46%-kal szaporodott, arra enged következtetni, hogy legalább némi javulás állott be.

A házon belül megkülönböztetjük a *lakúsokat* és a *lakófeleket*, vagy háztartásokat, volt pedig az utolsó számlálás szerint:

	lakás	háztartás vagy lakófél
Magyarországban . . . .	2.964,347	3.112,558
Fiume város és ter. . . .	4,406	4,877
Horvát-Szlavonországban		
a) polgári . . . . .	213,637	213,637
b) volt határőrvidék	119,783	119,783
Összesen . . . . .	3.302,173	3.450,855

A lakások és lakófelek között tehát nagy eltérést nem látunk, mert rendszeren egy lakásban csak egy háztartás van, Horvát-Szlavonországban és a határőrvidéken pedig éppen nincs különbség. Lehet, hogy az ottani családi viszonyokból csakugyan folyik némi eltérés, de kétségtelen, hogy a főok mégis az eltérő felfogásban rejlik, mely ezen viszony tekintetében a népszámlálás végrehajtásánál alkalmazást nyert.

A lakások számán kívül fontos azoknak *fekvése* is, mert ebből is némi következtetést vonhatunk, hogy vajjon egészségesek-e a lak viszonyok vagy sem? például a nagyszámu pinceszlakások mindenestre kórtünetet képeznek.

Magyarországot Horvát-Szlavonország nélkül véve s az 1880. állapotot összehasonlítva az 1869-kivel, a lakások fekvésére és a lakrészekre nézve közöljük a következő számokat:

	1869	1880	Tehát 1880-ban	
	é v b e n		több	keve- sebb
A házak száma . . . . .	2.232,406	2.299,366	66,960	—
A háztartások száma . . . . .	2.909,861	3.112,558	202,697	—
A lakások száma és fekvése:				
pinceszben . . . . .	13,598	10,527	—	3,071
földszint . . . . .	2.695,911	2.894,641	198,730	—
fél és első emeleten . . . . .	30,353	45,352	14,999	—
második „ . . . . .	5,373	8,622	3,249	—
harmadik „ . . . . .	1,293	3,178	1,885	—
negyedik s több emeleten . . . . .	134	520	386	—
a padláson . . . . .	606	1,507	901	—
A lakások száma . . . . .	2.747,268	2.964,347	217,079	—
A lakásokban van:				
szoba . . . . .	3.549,351	3.763,341	213,990	—
hálófülke . . . . .	1.621,105	39,029	—	250,039
vakszoba (kamra) . . . . .		1.332,037	—	
előszoba . . . . .	295,783	217,619	—	78,164
konyha . . . . .	1.876,803	2.312,475	435,672	—
A lakrészek száma . . . . .	7.343,042	7.664,501	321,459	—

	1869	1880	Tehát 1880-ban	
	é v b e n		több	keve- sebb
Az összes lakó népességből esik:				
egy lakásra lélek . . . . .	4·9	4·6	—	0·3
esik egy háztartásra lélek . . . . .	4·6	4·4	—	0·2
esik egy szobára lélek . . . . .	3·8	3·5	—	0·3
esik egy lakrészre lélek . . . . .	1·8	1·7	—	0·1

Sok tekintetben övendetes javulást látunk. A pinczelakások megfogytak s a lakások száma mégis jelentékenyen emelkedett. Hogy a harmadik és negyedik emeleti lakások aránylag oly óriási mértékben szaporodtak, az a főváros gyors kiépülésének s kaszárnyaszerű építkezési rendszerének következménye. A szobák száma is szaporodott és pedig nagyobb arányban, mint a népesség, mely körülmény ismét a lakviszonyok javulásáról tanuskodik, mert míg 1869-ben egy szobára 3·8 lélek, 1880-ban 3·5 lélek esett. A kamrák, hálófülkék stb. nagymérvű apadása, talán nem a valódi állapotot jelzi, hanem a kétrendbeli népszámlálásnál követett eltérő eljárások eredménye, a mennyiben 1869-ben a gazdasági épületeket is számbavették, 1880-ban pedig nem s így ez utóbbi alkalommal a gazdasági melléképületekben lévő számos kamara számításán kívül maradt.

A népszámlálás a *család-viszonyokba* is enged, habár csak korlátolt bepillantást, a mennyiben csak azt tünteti fel, hogy vajjon az illető mint családfő, mint családtag, vagy egyéb minőségben lakik a lakásban. Itt már különben a nemi megkülönböztetés is igen fontos, mint azt az alábbi számok is bizonyítják.

Találtatott ugyanis:

		Családfő	Családtag	Egyéb	Összesen
Magyarországban	férfi	2.663,384	3.549,398	536,864	6.749,646
"	nő	448,623	6.037,658	492,695	5.978,976
	Összesen	3.112,007	9.587.056	1.029,559	13.728,622
Fiumeváros és területén	férfi	3,818	4,469	1,311	9,598
"	nő	1,059	8,519	1,805	11,383
	Összesen	4,877	12,988	3,116	20,981
Horvát-Szlavonországban					
a) polgári	férfi	245,565	280,053	54,997	589,615
	nő	58,282	504,069	42,449	604,800
	Összesen	312,847	784,122	97,446	1.194.415

		Családfő	Családtag	Egyéb	Összesen
b) volt határőrvidék	férfi	150,452	170,451	33,148	354,051
	nő	24,534	294,383	25,116	344,033
Összesen . . .		174,986	464,834	58,264	698,084
A szent István korona országáiban	férfi	3.072,219	4.004,371	626,320	7.702,910
	nő	532,498	6.844,629	562,065	7.939,192
Összesen . . .		3.604,717	10.849,000	1.188,385	15.642,102

Látnivaló ebből, hogy a családfő, a dolog természete szerint túlnyomó többségben férfi (átlag 85%), csak kivételes esetekben nő, ha mint özvegy veszi át a ház kormányzatát, vagy ha mint külön lakó magános egyén önálló háztartást folytat. A családtagok között ellenben túlnyomó a nő (63%), mi onnan magyarázható, hogy a férfitagok korábban lépnek ki önálló keresőkül, s az atyai házból mint tanulók, mesterinasok stb. számosabban távoznak el. Az egyéb czimen a háztartásban lakók között, kivéve a városias jellegű Fiumét, a férfiak vannak némi többségben, mely körülményt részben az ország kereseti viszonyaiból, nevezetesen a mezőgazdasági cselédség nagy számából lehet magyaráznunk.

A város és vidék között itt is észlelhető némi eltérés, amennyiben a városokban, a nőcselédség nagy számánál fogva az egyéb lakók neve alatt felsoroltak közt sokszor a nők vannak többségben, de nem mindig, mert a nőcselédséget ellensúlyozza a tanuló ifjúság, iparossegédek és tanoncok stb. nagy száma, úgy, hogy a 25 sz. kir. város közül 16-ban az egyéb rovat alá foglalt egyének közt a férfiak vannak többségben, ez utóbbiakhoz tartozik Budapest is; a nőcselédek száma ugyan itt is sokszorosán meghaladja a férfi-cselédeket, de az iparossegédek, albérlők, (kiknek nagy kontingensét a tanulók képezik) mégis a férfiak részére billenti a mérleget.

DR. JEKELFALUSSY JÓZSEF.